

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

APPROACHES TO DETERMINING THE STRUCTURAL ELEMENTS OF THE MECHANISM OF REALIZATION OF LEGAL RESPONSIBILITY IN PRIVATE LAW

У статті наголошено, що зміст правового регулювання охоплює різну державну діяльність, пов'язану з вибором типу, методів, способів регламентації, визначенням співвідношення нормативного юридичного інструментарію, який об'єктивно необхідний у цих соціально-економічних і політичних умовах для забезпечення нормального функціонування суспільства, його інститутів, організації життєдіяльності людей на цивілізованих демократичних засадах.

З'ясовано, що на стадії реалізації юридичної відповідальності правовідносини, які підлягають правовому регулюванню, вони здебільшого настають із моменту узгодження всіх умов домовленостей. Так, обов'язок щодо виконання певного зобов'язання як виду юридичної відповідальності виникає у контрагентів відразу після підписання договору або в момент неналежного виконання своїх обов'язків працівником підприємства. У цьому випадку будуть регулюватися взаємовідносини між працівником і роботодавцем, хоча негативний результат може і не настати.

Визначено, що під «механізмом реалізації юридичної відповідальності у приватному праві» варто розуміти систему взаємодіючих і взаємозумовлених правових засобів, за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод, виконання обов'язків суб'єктів права, захист приватно-правових інтересів та запобігання правопорушенням у цій сфері.

Доведено, що структурними елементами механізму реалізації юридичної відповідальності у приватному праві є такі: нормативний, організаційний, інструментальний та функціональний. За результатами здійсненого аналізу нормативно-правової бази зазначеного механізму запропоновано поділ усіх нормативно-правових актів на загальнодержавні, локальні та договірні. Визначено, що стадії механізму реалізації юридичної відповідальності у приватному праві поділяються на інформаційну, моделюючу, стадію прийняття суб'єктом правозастосування рішення щодо конкретної справи про правопорушення та реалізацію юридичної відповідальності у визначених межах.

Ключові слова: *правове регулювання, суб'єкт, правовідносини, відповідальність.*

The article emphasizes that the content of legal regulation covers various government activities related to the choice of type, methods, methods of regulation, determining the ratio of normative legal tools that are objectively necessary in these socio-economic and political conditions to ensure the proper functioning of society, its institutions, the organization of human life on a civilized democratic basis.

It was found that at the stage of realization of legal responsibility, legal relations, which are subject to legal regulation, mostly arise from the moment of coordination of all conditions of agreements. For example, the obligation to perform a certain obligation, as a type of legal liability, arises in the counterparties immediately after signing the contract. Or at the time of improper performance of their duties by an employee of the en-

terprise. In this case, the relationship between employee and employer will be regulated, although a negative result may not occur.

It is determined that the “mechanism of realization of legal responsibility in private law” should be understood as a system of interacting and mutually conditioned legal means by means of realization of rights and freedoms, performance of duties of subjects of law, protection of private law interests and prevention of offenses in this sphere. It is proved that the structural elements of the mechanism of realization of legal responsibility in private law are the following: normative, organizational, instrumental and functional.

Based on the results of the analysis of the regulatory framework of this mechanism, the division of all regulations into national, local and contractual is proposed. It is determined that the stages of the mechanism of realization of legal responsibility in private law are divided into the following: informational, modeling, decision-making by the subject of law enforcement on a specific case of an offense and realization of legal responsibility within certain limits.

Key words: *legal regulation, subject, legal relations, responsibility.*

Вступ. Останніми роками у вітчизняній юридичній літературі склалася стійка тенденція до розгляду реалізації функцій держави та права крізь призму поняття «механізм». Механізм правового регулювання є основоположною та ширшою базою для дослідження механізму реалізації. Вони співвідносні як загальне та приватне, де загальним виступає механізм правового регулювання з усіма його складниками, а приватним – механізм реалізації як елемент цієї структури.

Результати дослідження. Дефініція «правове регулювання» має основоположне, ключове значення для правознавства. В юридичній літературі відсутнє єдине розуміння категорії «правове регулювання». Більшість науковців схильні до думки, що правове регулювання – це вплив права на суспільні відносини, що здійснюється через використання системи засобів, які мають юридичний характер і забезпечують упорядкування суспільних відносин [1, с. 226]. Зокрема, О.Ф. Скакун тлумачить цю категорію як здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток [2, с. 488].

За своєю природою правове регулювання є однією з форм соціального управління. Соціальне регулювання може бути виражене в різних формах і здійснюватися за допомогою певних засобів і методів. Найбільш ефективними засобами соціального регулювання, які напрацьовані людською практикою, є соціальні норми (правові, моральні правила поведінки, релігійні встановлення, звичаї, традиції). Однак можна назвати дві основні риси правового регулювання:

1) це особливий суб'єкт. Правове регулювання – така управлінська діяльність, яка здійснюється суб'єктами, наділеними від держави владно-розпорядчими повноваженнями (Президент, Уряд, міністерства, правоохоронні органи. Суб'єктами реалізації юридичної відповідальності можуть бути не лише державні структури, наприклад, застосування заходів дисциплінарної юридичної відповідальності керівником приватної недержавної організації до працівника цього підприємства за порушення трудової дисципліни);

2) правове регулювання характеризується специфічними засобами впливу на суспільні відносини (встановленими у законодавстві правами, обов'язками суб'єктів, заборонами, санкціями), а також методами їх використання.

Під правовим регулюванням ми пропонуємо розуміти дію сукупності загальноприйятих і закріплених законодавчо-правових норм, які впливають на суб'єктів соціуму з метою викликати відповідну суспільно-необхідну або бажану поведінку з боку держави.

Зміст правового регулювання охоплює різну державну діяльність, пов'язану з вибором типу, методів, способів регламентації, визначенням співвідношення нормативного юридичного інструментарію, який об'єктивно необхідний у цих соціально-економічних і політичних умовах для забезпечення нормального функціонування суспільства, його інститутів, організації життєдіяльності людей на цивілізованих демократичних засадах.

Відмінною рисою правового регулювання є те, що воно має специфічний, особливий механізм. Саме за допомогою механізму правового регулювання здійснюється правове регулювання як спеціально-юридичний вплив права на суспільні відносини. Як і поняття «правове регулювання», поняття його механізму в рамках юриспруденції становить важливу загальнотеоретичну категорію.

На думку В.В. Копейчикова, сукупність правових засобів, за допомогою яких поведінка суб'єктів суспільних відносин приводиться у відповідність до приписів, які існують у нормах права, називається механізмом правового регулювання суспільних відносин [3, с. 261].

Як підкреслює Т.І. Тарахонич, механізм правового регулювання – це сукупність правових засобів, способів і форм, за допомогою яких забезпечено впорядкування суспільних відносин, задоволення інтересів суб'єктів права, встановлення правопорядку у суспільстві, вирішення конфліктів, досягнення соціального компромісу у правовій сфері [1, с. 241].

О.Ф. Скакун зазначає, що механізм правового регулювання – це взята в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сушим») [2, с. 498]. Тобто підкреслено можливість упорядковувати суспільні відносини за допомогою різних засобів із використанням певних форм. Метою такого впорядкування є забезпечення правопорядку, задоволення публічних і приватних інтересів.

Підтримуючи наукові погляди О.Ф. Скакун, варто зауважити, що механізм правового регулювання складають елементи, обов'язкові на окремих стадіях його дії. Кожен із них виконує специфічну роль у регулюванні діяльності суб'єктів і суспільних відносин, які виникають на їх основі. На нашу думку, ні в якому разі не можна прирівнювати структуру механізму правового регулювання до звичайної сукупності правових засобів регулятивної діяльності. Тому не можна погодитися з думкою В.М. Сирих, який зауважує, що вивчення будови механізму лише на рівні його складників є неповним [4, с. 146].

Ми пропонуємо розуміти механізм правового регулювання як систему взаємодіючих і взаємозумовлених правових засобів, за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод, виконання обов'язків суб'єктів права, захист приватно-правових інтересів та запобігання правопорушенням у цій сфері. Таким чином, розглянувши механізм правового регулювання, можна констатувати той факт, що механізм реалізації юридичної відповідальності є одним із його складників.

Досліджуючи більш детально питання механізму реалізації юридичної відповідальності, слід звернути особливу увагу на такі правові явища, як поняття реалізації права і реалізації юридичної відповідальності. Погоджуємося з науковою думкою К.А. Козловських, яка під реалізацією юридичної відповідальності пропонує розуміти набуття інститутом юридичної відповідальності персоніфікованого і фактичного характеру, тобто правова відповідальність застосовується у разі, якщо має місце факт правопорушення. Механізм реалізації юридичної відповідальності науковець розглядає як систему взаємодіючих елементів, функціонування яких має взаємозумовлений характер і підпорядковано спільній меті – забезпеченню прав і законних інтересів суб'єктів правового регулювання та захисту цих прав та інтересів від правопорушень [5, с. 64].

В юридичній літературі існують погляди щодо того, що структурними елементами механізму реалізації юридичної відповідальності є ідентичні зазначеним вище складникам механізму правового регулювання. Однак, на нашу думку, більш вдалими є твердження К.А. Козловських, яка стверджує, що структуру механізму реалізації юридичної відповідальності складають такі елементи:

- 1) організаційний (сукупність суб'єктів, залучених до процесу реалізації юридичної відповідальності);
- 2) нормативний (нормативно-правова база, що регламентує весь процес реалізації механізму правового регулювання і поведінку усіх суб'єктів, які беруть участь у процесі реалізації юридичної відповідальності);
- 3) інструментальний (сукупність юридичних засобів, за допомогою яких може реалізуватися юридична відповідальність);
- 4) функціональний (взаємозв'язки і взаємодії, які поєднують статичні елементи механізму правового регулювання та правовідносини, що характеризують механізм у динаміці його дії і в рамках яких реалізуються права й обов'язки суб'єктів) [5, с. 64].

Розглянемо структуру механізму реалізації юридичної відповідальності більш детально. Першим структурним елементом є організаційний елемент механізму реалізації юридичної відповідальності, представлений суб'єктами, які беруть участь у процесі реалізації юридичної відповідальності. Підтримуючи наукову думку Г.В. Кірсанової, варто зазначити, що суб'єктами юридичної відповідальності є всі ті фізичні та юридичні особи, які виступають учасниками правовідносин [6, с. 124].

Варто зазначити про ще одну особливість у правовідносинах позитивної юридичної відповідальності приватного права. У правовідносинах такого роду не можна заперечувати наявності суб'єкта як одного з елементів, але такому суб'єкту приписана соціально-активна поведінка для досягнення результатів здійснюваної ним діяльності без покладання на останнього ніяких заходів державного примусу. Тобто, особа не буде нести жодних санкцій або державного примусу, оскільки юридична відповідальність буде представлена лише як зобов'язання, покладене на певну особу.

У правовідносинах, в яких передбачена відповідальність, зустрічаються завжди мінімум два суб'єкти, один із яких наділений правами й обов'язками вчиняти певні дії, а інший – володіє правом і обов'язком вимагати певної дії або бездіяльності. Тому усі суб'єкти відповідальності приватноправових взаємовідносин пов'язані між собою наявністю взаємних прав та обов'язків.

Отже, підтримуючи наукову думку М.Р. Асадулліна, вважаємо за доцільне зазначити, що при аналізі питання щодо суб'єкта права важливим є поняття «правовий статус», яке означає стан, становище, що характеризується комплексом (системою) юридичних прав та обов'язків. Для усіх галузей права поняття «статус суб'єкта права» є одним із ключових, який розкриває основні юридичні інститути. Тому це поняття має різний зміст за своїми специфічними галузевими особливостями. Якщо правовий статус абстрактного суб'єкта характеризується сукупністю нормативно закріплених юридичних прав і обов'язків, то правове становище (правовий стан) конкретної персонально індивідуалізованої особи визначається як потенційними обов'язками і правами (зумовленими наявністю правовідносин – моделей), так і реальними обов'язками та правами (зумовленими існуванням правовідносин – відносин). Саме тому правове становище реальної особи постійно змінюється залежно від наявності тих чи інших юридичних фактів, тоді як статус суб'єкта права є незмінним до того часу, поки не змінені відповідні правові норми [7, с. 38].

Другим, і не менш значущим за своєю суттю, елементом механізму реалізації юридичної відповідальності є нормативний елемент, який репрезентує собою нормативно-правову базу, що регламентує поведінку усіх суб'єктів, які беруть участь у процесі реалізації юридичної відповідальності.

На нашу думку, вдалим буде такий поділ нормативно-правової бази:

– загальнодержавні нормативно-правові акти, тобто ті акти приватноправового характеру, які здійснюють регулювання механізму реалізації юридичної відповідальності на державному рівні і є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами права (наприклад, зобов'язання батьків належно виконувати свої батьківські обов'язки по відношенню до дитини);

– локальні нормативно-правові акти, тобто ті акти приватноправового спрямування, які здійснюють регулювання механізму реалізації юридичної відповідальності на певному (обмеженому) рівні і поширюються лише на певну частину суб'єктного складу (наприклад, нормативно-правові акти щодо відповідальності на підприємстві у разі невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків, навіть у разі не настання шкідливих наслідків);

– договірні нормативно-правові акти – приватноправові акти, що поширюють свою дію на чітко визначене коло суб'єктів (наприклад, обов'язок боржника виконати певний вид зобов'язання щодо кредитора).

Третім елементом механізму реалізації юридичної відповідальності є інструментальний елемент – юридичні засоби, за допомогою яких реалізується юридична відповідальність. Поняття механізму реалізації юридичної відповідальності дозволяє відібрати і систематизувати юридичні засоби, які здійснюють правовий вплив на суспільні відносини, визначити їх місце і роль у правовій системі [8, с. 84–85].

С.С. Алексєєв під правовими засобами розуміє такі інституційні встановлення і форми, використання яких приводить у дію силу (енергію) права, що може сприяти настанню реального, фактичного результату, дає потрібний ефект у соціальному житті [6, с. 9]. Правові засоби характеризують субстанцію права, його регулятивну силу; вони є показниками і носіями юридичної енергії, інструментами реалізації соціальної цінності права. Використання правових засобів у практичному житті передбачає таке застосування юридичного інструментарію до вирішення соціально-економічних завдань, яке завжди призводить до досягнення ефекту в реальному житті [9, с. 16].

В.А. Сапун під правовими засобами розуміє такі інституційні утворення правової дійсності, які у своєму реальному функціонуванні, використанні в процесі спеціальної правової діяльності призводять до досягнення певного результату у вирішенні соціальних завдань і проблем, що стоять перед суспільством і державою на певному етапі. Автор зазначає, що під правовими

засобами доцільно було б розуміти не саму професійну юридичну діяльність (як сукупність юридично значущих діянь), а її формалізовані результати у вигляді різних правових актів [10, с. 322].

Особливістю правових засобів реалізації юридичної відповідальності є те, що вони застосовуються в особливій сфері, переслідують специфічні цілі. У зв'язку з цим важливо усвідомити, що правові засоби використовуються саме на стадії реалізації юридичної відповідальності.

Що ж до питання про особливості реалізації цього елементу у сфері позитивної юридичної відповідальності у приватному праві, то, на нашу думку, воно полягає у створенні суб'єктами приватного права таких умов для дії правових норм, щоб усі учасники процесу мали змогу бути проінформованими, розуміли єдність тлумачення цих норм для їх правильного застосування, тим паче в рамках дозволених законом дій. Тобто, суб'єкти приватного права мають нести відповідальність на законних підставах, знаючи про наслідки невиконання чи неналежного виконання своїх обов'язків та єдності у правильному тлумаченні цієї відповідальності всіма її учасниками.

Останній, четвертий елемент – функціональний елемент механізму реалізації юридичної відповідальності (правовідносини, в рамках яких реалізуються права і обов'язки суб'єктів). Юридична відповідальність, що існувала на початку свого розвитку як зв'язок прав та обов'язків держави і правопорушника, на стадії своєї реалізації втілюється у фактичні дії сторін щодо несення правопорушником несприятливих наслідків вчиненого ним протиправного діяння [11, с. 118].

На думку Б.Т. Базилева, стадія реалізації відповідальності – її головна стадія. У ній полягає сенс існування юридичної відповідальності. Інакше кажучи, реалізація покарання є тим, заради чого правовідносини відповідальності виникають та існують. У стадії реалізації юридична відповідальність матеріалізується [12, с. 9].

На стадії конкретних правовідносин загальний масштаб (міра) поведінки, закладена у правовій нормі, персоніфікується. Механізм правового впливу зі статичного впливаючого стану через механізм правового регулювання приходить у рух. Функціональний складник механізму реалізації юридичної відповідальності характеризує цей феномен у динаміці його дії. Крім того, зазначений елемент включає в себе охоронні правовідносини, в рамках яких суб'єкти реалізують притаманні їм правовим статусам кореспондуючі права та обов'язки.

Поділяючи наукові погляди К.А. Козловських, зазначимо, що вдалими будуть такі стадії реалізації юридичної відповідальності:

- виникнення процедури юридичної відповідальності (починається з моменту вчинення правопорушення, отримання інформації про протиправне діяння уповноваженими посадовими особами, перевірки достовірності такої інформації компетентними органами і відповідною фіксацією перевіреної інформації посадовими особами компетентних державних органів). Цю стадію можна охарактеризувати як інформаційну;

- розкриття та розслідування правопорушення (полягає у процесі збору та аналізі фактичних матеріалів щодо конкретної справи у вигляді проведення відповідних слідчих і оперативних заходів, моделюванні «картини» правопорушення компетентними органами, підготовці матеріалів справи та їх передачі до судових органів тощо). Цю стадію можна охарактеризувати як моделюючу;

- прийняття суб'єктом правозастосування рішення щодо конкретної справи про правопорушення (полягає в остаточній кваліфікації правопорушення, а також у визначенні провини і меж юридичної відповідальності щодо правопорушника);

- здійснення певних меж юридичної відповідальності (починається з безпосереднього залучення правопорушника до заходів юридичної відповідальності і закінчується моментом повного виконання покарання (стягнення) [5, с. 80].

На кожній із зазначених стадій компетентні органи виносять акти правозастосування, які можуть мати як проміжний, так і остаточний характер. Крім того, на кожній із перерахованих стадій реалізації юридична відповідальність може завершитися, якщо будуть виявлені законні підстави, що перешкоджають проходженню конкретної справи на наступну стадію реалізації такої відповідальності [5, с. 80].

Повертаючись до питання позитивної юридичної відповідальності у приватному праві, варто зазначити, що на стадії реалізації цього елементу правовідносини, які підлягають правовому регулюванню, здебільшого настають із моменту узгодження всіх умов домовленостей. Так, обов'язок щодо виконання певного зобов'язання як виду юридичної відповідальності виникає у контрагентів відразу після підписання договору або в момент неналежного виконання своїх обов'язків працівником підприємства. У такому випадку будуть регулюватися взаємовідносини між працівником і роботодавцем, хоча негативний результат може і не настати.

Дещо складнішим є питання, коли правовідносини юридичної відповідальності приватноправового характеру врегульовані на законодавчому рівні. Так, відповідно до норм сімейного законодавства неналежне виконання батьками своїх обов'язків по відношенню до дитини теж є правовідносинами юридичної відповідальності.

Таким чином, можемо підсумувати, що механізм реалізації юридичної відповідальності у приватному праві варто розглядати з урахуванням теорії механізму правового регулювання, оскільки будь-яка правова реалізація є результатом правового регулювання.

Висновки. Отже, під «механізмом реалізації юридичної відповідальності у приватному праві» варто розуміти систему взаємодіючих та взаємозумовлених правових засобів, за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод, виконання обов'язків суб'єктів права, захист приватноправових інтересів та запобігання правопорушенням у цій сфері.

Доведено, що структурними елементами механізму реалізації юридичної відповідальності у приватному праві є такі: нормативний, організаційний, інструментальний та функціональний. За результатами здійсненого аналізу нормативно-правової бази зазначеного механізму запропоновано поділ всіх нормативно-правових актів на загальнодержавні, локальні та договірні. Визначено, що стадії механізму реалізації юридичної відповідальності у приватному праві поділяються на такі інформаційну, моделюючу, стадію прийняття суб'єктом правозастосування рішення щодо конкретної справи про правопорушення та реалізації юридичної відповідальності у визначених межах.

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права : навч. посіб. / [С.К. Бостан, С.Д. Гусарев, Н.М. Пархоменко та ін.]. К. : ВЦ «Академія», 2013. 348 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
3. Теорія держави і права : навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. К. : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
4. Сырых В.М. Теория государства и права. М. : Былина, 1998. 512 с.
5. Козловских Е.А. Механизм реализации юридической ответственности в сфере правоприменительной деятельности органов внутренних дел: теоретический и прикладной аспекты : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Екатерина Анатольевна Козловских. Санкт-Петербург, 2006. 216 с.
6. Кирсанова А.В. Правоотношения юридической ответственности [Електронний ресурс] : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Анна Вячеславовна Кирсанова. Тамбов, 2010. 209 с.
7. Асадуллин М.Р. Система субъектов частного права [Електронний ресурс] : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Мурад Ринатович Асадуллин. Казань, 2011. 182 с.
8. Шантыр А.И. Юридическая ответственность в сфере правосудия (теоретико-прикладной аспект) : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Андрей Иосифович Шантыр. М., 2003. 230 с.
9. Алексеев С.С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация // *Советское государство и право*. 1987. № 6. С. 16.
10. Сапун В.А. Теория правовых средств и механизм реализации права. М., СПб., 2002. 154 с.
11. Шиндяпина М.Д. Стадии юридической ответственности [Електронний ресурс] : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Марина Дмитриевна Шиндяпина. Москва, 1996. 210 с.
12. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) // Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1985. 120 с.